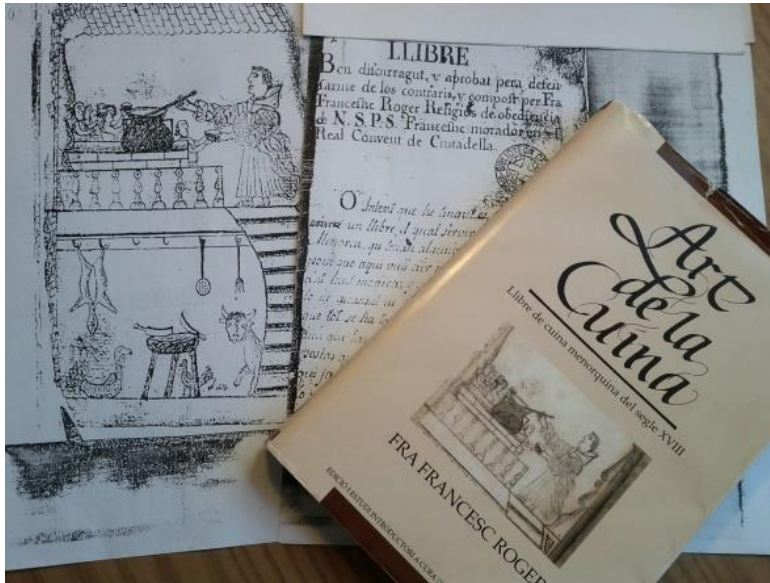

LA CUINA DEL CONVENT DE SANT FRANCESC DE CIUTADELLA

Andreu Vidal Mascaró

(Fragment de la Ponència presentada el 7 de març de 2015 a les XI Jornades d'història local i patrimoni cultural a Menorca. Alaior)

Tothom sap que, de l'antic conjunt del convent de Sant Francesc de Ciutadella, avui només es pot veure l'església, convertida en parròquia. La resta, o quasi tota la resta, va desaparèixer: l'hort va ser urbanitzat i el convent, derrocat per després fer-hi una construcció nova. Per això era molt difícil trobar una resposta a la pregunta que sempre m'havia fet: on era la cuina de Fra Roger i on era situat el seu hort?

I aquesta pregunta n'arrossegava d'altres: Com i quan va ser la fundació del convent de franciscans de Ciutadella? Quins espais se'ls va concedir? Quin va ser el seu funcionament al llarg dels segles? Què va passar durant el desastre de 1558? Com va ser el procés de Desamortització durant el segle XIX?

Hauria estat fàcil respondre a aquestes preguntes si hi hagués hagut un estudi general del convent de Sant Francesc, però no existia el 1993 ni existeix ara, que jo sàpiga. Per açò he hagut de recórrer a fonts d'informació parcials, recollir testimonis gràfics de gravats i mapes i intentar fer-ne una síntesi.

El primer text de rellevància que em va caure a les mans va ser el ben documentat article de Joana Maria Gomila Casoliva titulat "La desamortización eclesiástica en Menorca" (*Revista de Menorca*, 1976, pàg. 36-173). Com que reproduïa un plànol de part del convent en què s'esmentava la cuina, vaig creure que la incògnita d'on aquesta era ubicada seria fàcil de resoldre. Però en realitat aquell document no va fer

més que plantejar-me noves qüestions: del convent pròpiament dit, allí no apareixien més que les parets i, encara que hi havia una indicació dels punts cardinals, la cosa no em quadrava gens. No vaig tenir és remei que començar a cercar informació del convent des dels seus inicis.

De totes les incògnites que encara planen sobre la història del convent, una de les més sorprenents és la que fa referència a l'espai exacte que ocupava, és a dir, l'espai que el rei Alfons va donar als frares el mateix any de la conquesta (1287). L'1 de març d'aquell any, el rei signava un document en què donava a l'orde dels franciscans un ample espai de conreu que era conegut, segons dit document, amb el nom d'*hort del ra'ís*. Els assignà, també, un conjunt de cases a banda i banda de l'hort per tal que construïssin una església i un "monestir". Podem identificar, doncs, l'hort dels franciscans amb bona part de l'hort de l'almoixerif Abû-Uthman Sa'îd ibn al-Hakam al Quraixi i del seu fill Abû Umar Hakam ibn Sa'îd. Però no s'ha de confondre aquest hort amb el conjunt del Palau del *ra'ís*. Aquest, com tota la resta de l'entramat urbà de la Madîna Manûrqa, constava de diverses edificacions alternant amb espais de verger, d'hort i de jardins.

Per fer-nos una idea d'on estava situat, avui podem veure aquest espai, limitat pels carrers actuals de Sant Jeroni, de Sant Francesc, del Born i de la plaça del Born. I en aquests espais oberts i de vegetació ben regada per una sînia ("sa sînia del palau") podem imaginar aquell lloc idíl·lic on un Abu-Uthman il·lustrat es feia acompanyar d'artistes, poetes i savis d'arreu del món islàmic en l'única època històrica en què Menorca ha viscut com un regne independent, fent excepció del tribut anual que s'havia de pagar als reis de la corona d'Aragó.

No ens consta per on passava la muralla, si n'hi havia, de la Madîna Mânurqa musulmana, només sabem que s'havia construït una fortificació/alcàsser per a la defensa del port. A principi del segle XIV la Ciutadella cristiana es va envoltar d'una nova muralla. Aquesta, en molts casos, va ocupar espais d'hort o de conreu. En el cas dels franciscans, es van trobar que la muralla passava per un cantó de l'hort i que el tallava de manera que una part d'ell va quedar extramurs. Com que el document que parla de la construcció d'aquesta muralla resa *murus transibit et extendit se per ortum fratrum minorun medio per medio*, cap la possibilitat que realment la muralla tallés

l'hort per la meitat, quedant-ne mitja fora. Això voldria dir que, en el seu inici, l'hort era realment immens.

El saqueig turc de Ciutadella (1558), entre altres desgràcies, també va ser un cop dur per a la comunitat franciscana, ja que els pirates van saquejar i destruir l'església i el convent, que després van tornar a ser construïts en el mateix lloc. Existeix un manuscrit anònim franciscà de la província franciscana de Mallorca (sembla que del segle XVIII) que recopila fets i vides exemplars d'alguns dels seus frares. També conté la narració d'un fet viscut al convent de Ciutadella en el moment del saqueig. El cronista confon Barba-rossa, que terroritzà Maó el 1535, amb el capitost de l'armada turca en l'atac de Ciutadella, probablement Mustafà Pialí. Heus-ne aquí un fragment:

“Martirio del siervo de Dios Fra Francisco Coll [religiós llec]

...en el año del Señor 1558, saqueando (por) segunda vez la isla de Menorca aquel cruel enemigo del nombre cristiano, el impío Barbarroxa, llegó con su mahometano ejército a nuestro convento de Sant Francisco de Ciudadela, embravecióse su furor contra los Religiosos, los quales, como pudieron, se escaparon de sus iras. Entre todos más animoso, este bendito siervo se le opuso con ánimo varonil, detestándole sus impiedades. El tyrano, que estava más por saciar la sed de su codicia y su rabia que por ohir razones, mandó prenderle y con muchas promesas y caricias procuró abjurasse de la fe de Christo. Pero el bendito varón, más constante en defenderla, blasfemava la mala secta de Mahoma. Viendo, en fin, el inhumano Barbarroja, que no era tiempo de perder tiempo, mandó quitarle la vida. El siervo de Dios la sacrificó gustoso en defensa de la fe en las aras del Martyrio”.

(Monumenta seraphica Ordinis Minorum Observantium Sant Francisci Majoricarum Provinciae praesentim ab anno 1540 usque ad annum 1750, pàg. 349-350))

Després del drama, saquejat el convent, amb 12 frares capturats pels turcs, a més de la desgràcia de tot Ciutadella i de Menorca en conjunt, les muralles medievals s'havien demostrat ineficaces per protegir la població d'un atac amb artilleria i per això es va construir una segona muralla sobre les restes de la primera, ja al segle XVII, que no va significar cap alteració de l'espai de l'hort del convent.

Els gravats i els mapes que es van fer al segle XVIII ens permeten de fer una aproximació de com era Ciutadella amb les seves noves muralles. El britànic John Armstrong va realitzar un interressat gravat el 1752 i el francès Nicolas Marie Ozanne el 1756 ens van deixar una imatge impactant i amb gran detall de la ciutat murallada.

Aquest últim gravat, que es conserva a l'Ajuntament de Maó, ofereix una vista de la ciutat des de fora de l'entrada del port, amb la torre de Sant Nicolau (amb el semàfor per a la navegació ben visible) en primer terme i l'ermita del mateix sant al costat. El camí dret de Sant Nicolau arriba al portal d'en Sales. Dels perfils dels edificis, cal remarcar la Catedral, Santa Clara a l'extrem esquerre, el convent de Sant Agustí i el Convent de Sant Francesc. Com diu el text situat al peu de la imatge, es tracta del desembarcament dels francesos, comandats pel Duc de Richelieu, a punt de traslladar-se al Castell de Sant Felip per assetjar els britànics. És possible que fra Roger fos un testimoni directe d'aquesta escena. I també és poc abans, recordem-ho, que el duc de Richelieu bategés el nostre allioli bo amb el nom de maonesa i la fes famosa per tota Europa.

Altres vistes de Ciutadella de la mateixa època són la de l'aquarel·la que s'atribueix a Giuseppe Chiesa (restaurada recentment, es pot veure al Museu Militar de Menorca amb seu al Castell) i d'algun esbós que va realitzar el pintor Pasqual Calbó.

Aquestes pintures i gravats ens serveixen per aproximar-nos el perfil de la Ciutadella murallada, ens permeten veure la massa d'alguns edificis i ens informen d'altres detalls de la muralla, dels bastions i d'elements extramurs. Fins i tot em sembla que transmeten molt bé l'ambient del moment. Però per fixar la situació exacta del convent i dels seus voltants són insuficients. El que es necessita són mapes i plànols. I en tenim uns quants, alguns d'excel·lents.

El de La Barrère, signat el 25 d'octubre de 1761, encara sota domini francès i en vida de Francesc Roger, ens permet veure amb claredat el traçat de la nova muralla, els bastions i, per si hi havia qualche dubte, assenyalen l'espai de S'Esplanada fora de les muralles. A més, ens permet veure clarament dibuixat el perímetre del convent i la situació dels terrenys de conreu.

Vint anys més tard (1782), quan Menorca va tornar sota la sobirania espanyola per un període de 16 anys (1782-1798) l'enginyer militar Blas Zappino va aixecar una sèrie de plànols de diferents punts estratègics de Menorca. Tots ells són de gran perfecció formal i, pel que es refereix a Ciutadella, ens permet afinar una mica més en la ubicació i el traçat del convent de Sant Francesc i del seu hort.

Per últim, ja al segle XIX, és destacable el plànol que Miquel Sorà va realitzar per a l'Amillament de 1860, quan ja s'havien dut a terme les mesures desamortitzadores i el convent queia a trossos perquè ningú no el comprava.

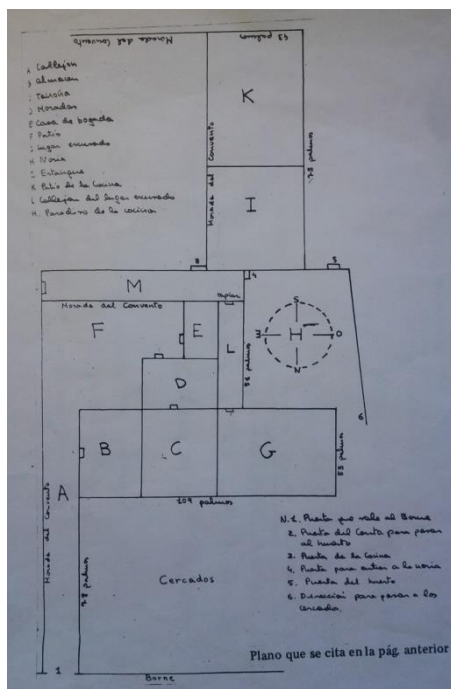
De tots aquests mapes deduïm, a més de la forma irregular de la planta del convent, la situació i la dimensió de l'hort, que, pel nord, limitava amb la plaça del Born, per l'oest i el sud s'estenia seguint el perímetre de les muralles i per l'est limitava amb cases (amb horts particulars) i el carrer "que va de frares menors a la Gerreria", actual carrer de la Puríssima.

En total, una superfície considerable (aproximadament 1,11 Ha) que correspon en l'actualitat a les edificacions delimitades, per una banda, per la plaça dels Pins (antigament fora muralles), els carrers de Mestre Joan Benejam i Vives, de Nou de Juliol i el ja esmentat de la Puríssima; i, per l'altra, per l'Avinguda Negrete (Contramurada), carrer d'Arguimbau i la plaça del Born.

A part dels mapes esmentats, també comptam amb els plànols que es van realitzar amb motiu de les subhastes públiques de béns eclesiàstics endegades pel procés de Desamortització a partir del Trienni Liberal. Efectivament, el 1821 es comunicava la supressió de la comunitat de franciscans de Ciutadella, composta per 24 membres, els quals s'havien de traslladar al convent franciscà de Maó. Al mateix temps, se suprimia la comunitat dels carmelitans de Maó que havien de ser transferits a Barcelona. Es disposava també que els béns d'ambdós convents fossin venuts en pública subhasta, però aquests ordes religiosos, pel fet de ser mendicants, no havien tingut mai gaires propietats i, a la fi, es disposà la venda de l'hort dels franciscans de Ciutadella i d'una part de l'hort del convent del Carme de Maó.

A tal efecte, i en relació a Ciutadella, es féu una valoració oficial dels terrenys, es redactà una descripció del contingut i s'hi afegí aquest plànol:

Catalina German Hugalde, "Comisionada del Crédito Público" i encarregada de la "Comisión de Rentas de Menorca", el 1821 relaciona el que es posa en venda:

“La huerta del convento contigua al mismo con su balsa, noria corriente, mulo para el servicio de esta y las casas que estan situadas dentro del terreno de la huerta y quedan separadas del edificio por el callejón y líneas que van marcadas en el suelo y pared de otras casas que miran a la parte del convento. Mide 4 barcillas de terreno regadío, con una cuartera de tierra de secano dividida en cinco cercados en los cuales hay nueve higueras y dos saúcos. Linda por el N. con el borne, por el Poniente con la muralla de la ciudad, por el sur con la muralla y por levante con patios y huertos de particulares, con la calle de la Purísima, con la Iglesia, con la muralla del convento y con el callejón del mismo que sale al Borne”.

Una observació atenta del plànol ens dóna pistes de com era aquesta part de l'hort i ens suggereix on era situada la cuina del convent.

En primer lloc, cal remarcar que les mides assenyalades en pams no guarden coherència entre si. Per exemple, el costat de l'espai G (55 pams) és representat amb un traç molt més curt que l'espai H (51 pams) quan hauria de ser a l'inrevés. També cal observar que les zones marcades com A (“Callejón”), F (“Patio”, H (“Noria”), I (“Estanque”), K (“Patio de la cocina”) i, probablement, L (“Callejón del lugar escusado”), corresponen a espais oberts, tot i que podien ser delimitats per murs o parets. Les cases de l'hort, doncs, es deurién limitar als espais B (“Almacén”), C (“Tahona”), D (“Moradas”), E (“Casa de bogada”) i G (“Lugar escusado”). Pel que fa a l'espai M, el “Paradiso de la cocina” és un espai semicobert, amb fàcils accessos amb portes cap a la cuina (3), cap a l'excusat (porteta amb la indicació “tapiar”) i cap a una altra dependència del convent (segurament correspon a “2. Puerta del convento para pasar al huerto”).

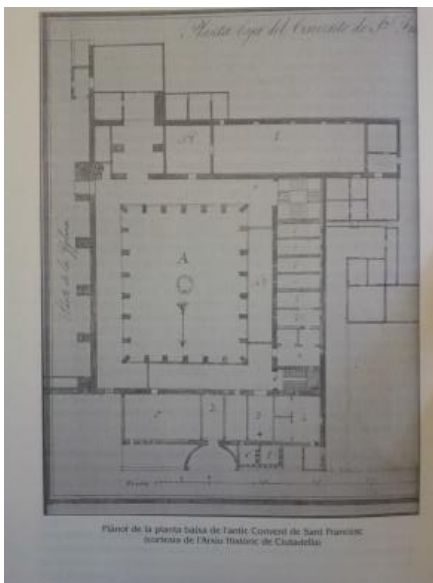
L'espai de la cuina del convent, doncs, era contigua a aquest lloc. Però com que aquest plànol no assenjala cap compartimentació de l'interior del convent, és impossible deduir quants metres quadrats podria tenir la cuina. Si tant l'espai I (“Estanque”) com el K (“Patio de la cocina”) fossin contigus a la cuina, aquesta tindria una llargada considerable d'uns 15 metres, cosa poc habitual en cuines de convents i monestirs d'aquesta mena. Pel que fa a l'amplada, el plànol no assenjala cap compartimentació de l'interior del convent, per la qual cosa aquest document no permet calcular la superfície que deuria tenir.

El procés de venda de l'hort acabà el 27 de maig de 1822, quan l'Ajuntament de Ciutadella se l'adjudicà. Posteriorment, el 1823, els frares van recuperar les seves propietats i van tornar a fer vida conventual a Ciutadella, però el 1835 es declarà la definitiva extinció del convent i de les seves propietats. Així, l'Ajuntament de Ciutadella el 1836 recuperà els terrenys de l'hort, i aviat el començà a arrendar a particulars fins

que el 1865 s'aprovà el projecte de parcel·lació i edificació d'aquell sector que originà el traçat de nous carrers i de les construccions que la gent anomenà "ses cases noves".

Però tornem una mica enrere. A l'Arxiu Històric de Ciutadella es conserven altres plànols de poc després de 1835, que corresponen a les diverses plantes de l'edifici del convent. Com que s'havia projectat que aquest es convertís en caserna militar, es va voler fer una reordenació dels espais, segurament amb alguns canvis en l'estructura de l'edifici, per tal d'adaptar-los a les noves funcions.

El que ens dóna més informació és el de la planta baixa que, com es pot veure, concorda força amb els espais del plànol de l'hort de 1821.

I, a més, es pot constatar que l'espai que correspon a la cuina segueix essent prou gran tot i que més proporcionat. Segons Florenci Sastre Portella, aquesta cuina havia estat construïda entre 1694 i 1697 (renovada entre 1727 i 1730) i feia 62 pams de llarg per 28 d'ample, quasi 70 m² i, per tant, prou espaiosa.

El refectori estava situat en un espai proper a la cuina, al costat sud del claustre i segur que era molt més gran que aquesta, ja que havia de donar cabuda a més de trenta comensals durant les millors èpoques del convent. Entre el refectori i l'espai de l'església hi havia la sala anomenada "De profundis", lloc on es reunia la comunitat per cantar el salm que comença amb aquestes paraules abans d'iniciar qualsevol àpat.

Sembla que l'exèrcit va ocupar efectivament les dependències del convent (1841) i aquest no es va posar en venda fins que es va promulgar la llei general de

Desamortització de Pascual Madoz (1 de maig de 1855). Però van haver de passar 20 anys fins que, el 1875, veí de Maó, Antoni Triay, l'adquirí per poc més d'11.000 ptes.

En aquells moments el convent era un edifici ruïnós que amenaçava desplomar-se, segons es desprèn de l'informe que l'Ajuntament de Ciutadella havia encarregat l'any 1873:

“Las fachadas del convento que dan a la plaza del Borne y a la calle 9 de julio se encuentran en tan mal estado atendido su deterioro y muy particularmente las fachadas por su enorme desplome, la falta de solidez y lo consumido de los materiales empleados en su antiquísima construcción, que nada extraño sería que de un momento a otro viniera al suelo el segundo piso de dicho convento, tanto en la parte que da a la plaza del Borne como en la del 9 de julio, pudiendo causar además desgracias personales y daños de consideración a las casas citas en dicha calle.”

Un cop en mans privades, es va tirar a terra el vell edifici i s'hi van construir cases particulars. Anys més tard (1882), el solar va ser adquirit per Llorenç Cabrisses, que havia fet fortuna a Cuba i que en part la va invertir construint l'edifici que va ser conegut com “sa casa de ferro”.

Ja més recentment, el nou edifici aixecat en el lloc del convent franciscà va ser confiscat durant la guerra civil i el 1939 es va convertir en local de Falange Española. A

partir de 1962 s'hi va instal·lar Correus i Telègrafs i quan, el 1998, s'hi van fer unes importants obres de remodelació, un equip d'arqueòlegs va dur a terme una investigació que va resultar decebedora pel poc temps que s'hi va dedicar, per les presses amb què van realitzar els treballs i pels discutibles criteris científics aplicats, com posa de manifest el volum 7 de les "Publicacions des Born" del Cercle Artístic de Ciutadella (2000). En aquell moment es va perdre una gran oportunitat de conèixer millor el nostre passat històric des de les èpoques més remotes fins a l'actualitat.

